

Socializacijos modeliai lietuvių autobiografijose: lyties ir laiko aspektas

Santrauka

Straipsnyje nagrinėjami lyties socializacijos modeliai, lyties identifikacija skirtingų brandos tarpinių ir laikotarpių kontekste. Analizė atliekama biografinės metodologijos rėmuose, remiantis biografijų konkurso-tyrimo „Mano gyvenimo istorija“ duomenimis. Lyties pagrindu struktūruotos socialinės veiklos šablonai, kaip lyties identitetas, socializacijos metu instituciškai perduodami individams. Šiam identitetui būdinga savita ideologija bei veiklos ir tarpasmeninės sąveikos strategijos. Pati biografija yra šios sąveikos istorija. Socializacija skleidžiasi kaip nuolatinis sąveikos procesas tarp autoriaus bei jo aplinkos. Jo metu formuojasi asmens tapatybė. Visi sociumo atstovai yra įtraukti į socializacijos procesą, kur priklausomai nuo jų amžiaus, o iš dalies ir nuo laikotarpio, jie skirtingu laipsniu yra šio proceso objektai ir/ar subjektai. Čia laikas nubrėžia ribą tarp tradicinės/moderniosios pasaulėžiūros ir lemia autoriaus savivokos lygį.

Raktažodžiai: biografija, gyvenimo istorija, biografinis metodas, lytis, socializacija, identifikacija.

Lietuvos sociologijoje jau darosi įprasta nagrinėti lyčių problematiką. Daug diskutuojama apie vyrų ir moterų identitetą, bandoma patvirtinti, paneigti ar naujai nustatyti tradicines šių socialių skirtybių demarkacijos ribas. Tiek moksliniame, tiek viešajame diskursuose nagrinėjama socialinės lyčių lokalizacijos problema – viešos/privačios socialinių erdvių demokratizacija, jų atvirumas abiem lytims. Vertinant aktualias moteriškumo bei vyriškumo sampratas, lyčių dispozicijų ribas, abiejų lyčių socialinės sąveikos ypatumus pastarojo dešimtmečio Lietuvoje, svarbu suprasti, kokiomis „taisyklėmis“ remiantis visa tai vyksta praktiškai socialinio veiksmo lygmenyje. Nemažiau svarbu ir įvertinti, kaip minėtus socialinius konstruktus struktūroja laikas, įrėmindamas identiteto sklaidą objektyvių istorinių įvykių kontekste ir individualioje gyvenimo raidoje, skirtinguose amžiaus tarpsniuose.

Lyties pagrindu struktūruotos socialinės veiklos šablonai socializacijos metu instituciškai perduodami individams kaip lyties identitetas. Jam būdinga savita ideologija ir veiklos bei tarpasmeninių santykių strategija. Visi sociumo atstovai yra įtraukti į socializacijos procesą, - priklausomai nuo jų amžiaus, o iš dalies ir nuo laikotarpio, jie esti šio pro-

ceso objektai ir/ar subjektai. Ši socializacijos proceso aspektą išsamiai atskleidžia ir iliustruoja žmogaus gyvenimo istorija. Autobiografijos ir socializacijos santykis neapsiriboja vienareikšmiu pastarosios kaip tam tikro mokymo bei mokymosi proceso atpasakojimu gyvenimo istorijose. Socializacija skleidžiasi kaip nuolatinis sąveikos tarp autoriaus bei jo aplinkos procesas, kurio metu formuojasi asmens tapatumas. Pati biografija yra šios sąveikos istorija. Joje įprastai chronologine tvarka¹ (Bourdieu 1987:1–7) aprašomi su šios istorijos autoriumi susiję įvykiai bei asmenys, o taip pat ir santykiai tarp pagrindinio herojaus bei jo aplinkos. Šiame straipsnyje nagrinėjamos 1995-aisiais metais autobiografijų konkurso „Mano gyvenimo istorija“ laikotarpiu surinktos gyvenimo istorijos.²

Biografinių duomenų analizės ypatybės

Minėtas konkursas yra vienas pirmųjų sociologinių bandymų Lietuvoje analizuoti socialinius fenomenus bei procesus kokybinės biografinės medžiagos – autobiografijų priemonėmis. Pradinis „Mano gyvenimo istorijos“ projekto tikslas buvo socialinio mobilumo tarp kartų tyrimas. Šiame kon-

kurse buvo kviečiami dalyvauti visi Lietuvos gyventojai. Nebuvo ribojamas nei autorių amžius, nei lytis, nei tautybė. Autoriai turėjo papasakoti savo gyvenimo istorijas į jas įtraukdami senelių bei tėvų biografijas. Buvo prašoma nurodyti savo, tėvų bei senelių gimimo bei gyvenamąsias vietas, profesiją, užsiėmimą, kad, remiantis gautais duomenimis, būtų galima konstruoti socialinio mobilumo schemas, būdingas Lietuvai. Tekstus atsiuntė 200 žmonių. Juos rašė daugiausia lietuviai – 98%. Trys ketvirtadaliai visų rašiusių – moterys - 75, 6%, 24, 4% - vyrų. Autoriai gimę 77-erių metų laikotarpyje: nuo 1906 m. iki 1983 m.

Lyties identifikacijos sklaida ir socializacijos šablonai kaip galimas analizės objektas susiformavo jau skaitant gautą biografinio tyrimo medžiagą, vėliau aš ir susitelkiau į šią tematiką dėl straipsnio pradžioje suminėtu priežasčių.

Savęs realizacijos visuomenėje modeliai

Kalbant apie socializacijos metu suformuotus lyties identiteto ypatumus, jų kaitą bei tradicijos/modernybės apraiškas savasties istorijoje, svarbu aptarti tai, kaip asmuo suvokia save visuomenėje, santykiuose su kitais žmonėmis, kaip jis supranta savo tapatybę ir tai realizuoja.

Vienas ryškiausių vyriškų ir moteriškų biografijų skirtumų yra susijęs su asmeninės savirealizacijos bei integracijos visuomenėje proceso suvokimu. Moterys save dažniausiai suvokia santykio su pirmine grupe (savo šeima ar partneriu) atžvilgiu. Pateiktose gyvenimo istorijose jos save realizuoja pasitelkdamos atskiros socialinių santykių struktūros kūrimą, apimantį „nuosavos“ pirminės grupės formavimą ir rūpestį dėl sąveikos šioje grupėje palikimo. Tai – socialinė tikrovė, garantuojanti ją kuriančiam asmeniui saugumą bei komfortabilumą. A. Giddensas tokio pobūdžio sąveikoje susiformavusių santykių erdvę vadina intymumu (Giddens 2000; 116–128). Šios struktūros formalizuota išraiška yra šeima ir registruota santuoka. Kita vertus, intymumo erdvė gali būti formuojama ir partnerystės santykių dėka, nebūtinai įgyjančių formalią santuokinės šeimos instituto išraišką. Galima teigti, kad intymumo erdvės sukūrimas yra vienas pagrindinių moterų savirealizacijos siekių, kurie yra aiškiausiai artikuliuojami bei aktualizuojami lietuviškuose mo-

teriškuose gyvenimo pasakojimuose. Socialinė integracija įtraukia socialinių kontaktų, susijusių su minėta pirmine grupe, sąveikos bei socialinio tinklo kūrimą bei palaikymą ir, retesniais atvejais, profesinę savirealizaciją. Įprastai moterų gyvenimo istorijų išskirtiniai bruožai pagal svarbumą yra šie: santykiai su tėvais bei seneliais (rečiau broliais, seserimis) vaikystėje ir vėlesniame gyvenime; pirmoji meilė, kiti partneriai; sutuoktinis, vaikai; santykiai su mokytojais, dėstytojais bei draugais.

Vyrų biografijose savivoka formuojama „viešos“ socialinės savirealizacijos dėka. Jie paprastai pirmiausiai save suvokia kaip atskirą individą, turintį asmeninių savirealizacijos planų, o tik po to kaip socialinės grupės atstovą. Savirealizacija – ne vien tik profesinė, tai drauge ir visuomeninio statuso įgijimas bei palaikymas. Pastarasis suprantamas kaip socialinis vaidmuo, susijęs su užimama pozicija bei turima galia hierarchinėje ekonominėje, politinėje ir/ar kultūrinėje sistemose. Vyrų nuosekliai aprašo įvairias socialinės sąveikos situacijas, susijusias su jų „judėjimu“ minėtoje hierarchinėje struktūroje. Gana detalai prisimenami šiuo požiūriu svarbūs pokalbiai bei susitikimai su mokytojais, vadovais, bendradarbiais, bendražygiais, partiniais oponentais ir pan.

Vyriškos biografijos konstravimo linija, susijusi su savęs realizacija profesinėje veikloje, ypač tarp vyresnių vyrų, apima ir jų idėjinės brandos istoriją bei tikėjimo kelio paiešką. 57-erių metų vyras autobiografijos įžangoje rašo: „Ši istorija – tai sunkių karo ir pokario metų Lietuvos kaimo vaiko kelio į pasaulį istorija“. Autorius gimė kaime, vidutinių ūkininkų šeimoje ir padarė labai didelę tarptautinę mokslinę karjerą, kuri klostėsi autoriui aktyviai bendraujant ir bendradarbiaujant su žymiais jo pasirinktos mokslo srities atstovais pirmiausia buvusios Tarybų Sąjungos ribose, o vėliau ir visame pasaulyje.

Vyriškose biografijose labiau užfiksuotas „išorinis laikas“ t.y. socialinio gyvenimo pulsas, ideologinių kovų atspindžiai, kurių kontekste autorius bando paaiškinti savo gyvenimo faktus, sprendimus bei pasirinkimus. Jų biografija konstruojama pasitelkiant atskirus socialinius ar su jų karjera bei vertybine savęs realizacija susijusius įvykius, faktų konstatavimą ir interpretavimą.

Vyrų intymumo erdvė biografijose aptariama gana retai. Tiesa – apie pirmąjį susižavėjimą – “pir-

mąją meilę“ užsimena beveik kiekvienas, bet ši tema pateikiama gana fragmentiškai, šie santykiai ne-nagrinėjami. Jeigu vyresnių nei 50 metų amžiaus vyrų biografijoje yra nuorodos į asmeninę šeimą, tai jos dažnai apsiriboja tik faktų pateikimu (vedžiau, turiu žmoną, gimė vaikai). Polinkis atsiriboti nuo intymumo ar net nematyti savęs partnerystėje su moterimi kartais pasireiškia labai atvirai. 56 metų vyras savo gyvenimo istoriją tradiciškai pradėjęs nuo senelių ir tėvų gyvenimo, detaliam aprašo karą ir pokarį, vėliau mokslus ir savo aktyvią kultūrinę veiklą. Gyvenimo istorijos didžiąją dalį užima pasakojimas apie tarnybą armijoje, santykius su kitais kariais bei vadovybe. Armijos laikus autorius prisimena labai romantiškai, jausdamas didelį ilgėsį ir nostalgiją „tikrai ir tvirtai vyriškai draugystei“. Biografija pasibaigia autoriui sukūrus šeimą. Apie ją jis visai nieko neužsimena, lyg tai būtų jau kita, mažai ką bendrą su juo turinti istorija. „Kareiviška – vyriška“ tapatybė lieka vienu iš labai individualių identiteto elementų, aktualiai tebeegzistuojančiu tik autoriaus savivaizdyje ir teksto situacijoje. Jo gyvenimo istorijos paskutiniai žodžiai:

Man tada buvo dvidešimt du metai, buvau pilnas energijos ir gerų norų. Visą šitą tebenešioju savyje ligi šiolei ir tolesnį savo gyvenimą jau teks aprašyti truputi kitaip, mat viskas, kas buvo su manimi arba šalia manęs, kažin kaip lietė (man atrodo) tik mane vieną. Dabar gyvenimas daug sudėtingesnis. Turiu šeimą, nebeturiu tėvų, tebeturiu abu brolius ir seserį, bet nebeturiu jaunystės, ir viskas, kas mane supa, daug sudėtingiau atrodo.

Iš tiesų nėra aišku, kaip kareiviška tapatybė vėliau „taikstėsi“ su neišvengiama kitų tapatybių invazija. Galima manyti, kad „kareivis“ kaip „tikro vyro“ vaidmuo visgi liko tam tikra prasme referentiniu identitetu, autoriaus savęs suvokimo pagrindu.

Didesnis dėmesys intymių partnerystės santykių sričiai pastebimas jaunų, iki 35 metų, vyrų gyvenimo istorijose. Jie nevengia rašyti apie savo santykius su moterimis – draugėmis ar merginomis, tačiau tokių partnerystės santykių analizė baigiasi vyrams sukūrus šeimą.

Negalima vienareikšmiškai teigti, kad tik moterims svarbūs tarpasmeniniai santykiai. Vyrus jie domina taip pat, bet šių santykių subjektai yra kiti nei moterų tekstuose, - ne draugės, žmonos, bet draugai, bendradarbiai ar idėjiniai bendraminčiai vyrai.

Vyrų biografiniuose pasakojimuose dažnai išryškėja „dvasinio vadovavimo svarbos motyvai“, kaip tai įvardijo V.Kavolis (Kavolis 1998; 29–32). Pasakojimuose itin akcentuojama mokytojo svarba asmens gyvenime. Lietuviškose, dažniausiai vyriškose gyvenimo istorijose, mokytoju, tiek tikraja, tiek perkeltine prasme, gali būti ir tikras tiesioginis mokytojas ar mokytoja, ir giminaitis (dažniausiai tėvas, senelis, kartais motina ar močiutė), ir atskiros srities meistras ar profesionalas. Šie socializacijos agentai visada su dėkingumu minimi vyriškose biografiniuose. Moterų biografiniuose tokie akcentai taip pat aptinkami, bet jie nėra dažni.

Tradicioniai vaimenys ir moderni savivoka biografijoje

Tradicioninis dualizmas – lyties vaidmenų atskyrimas bei patriarchalinis supriešinimas – biografiniuose tekstuose pateikiamas kaip socialinė realybė. Šis atskyrimas turi imperatyvo galią ir esti socialinės tvarkos garantas bei identifikacijos pagrindas. Visgi reikia pažymėti, kad tokios „skaidrios“ lyčių diferenciacijos socialinių vaidmenų atžvilgiu autorių pasakojimuose „apie save“ dažnai galime ir neaptikti. Tačiau kai gyvenimo istorijoje kalbama apie pirminę grupę ar, anot P.Bourdieu, „istorijos priežastį“ (Bourdieu 1987; 2-3) – tėvus, senelius, beveik visuomet galima aiškiai skirti tradicinius lyčių vaidmenų šablonus. Pasakojime yra keliami labai aiškūs šabloniniai reikalavimai skirtingų lyčių tėvų bei senelių vaidmenims, pagal kuriuos ir yra vertinami konkretūs asmenys. Iš vyrų įprastai reikalaujama aprūpinti šeimą (tai siejama su darbštumu), būti stipriam, nevartoti alkoholio, mylėti vaikus (seneliui leidžiama lepinti anūkus, iš tėvo pusės tai perteikiama domėjimusi savo vaikais, pamokymais, patarimais ir pagalba vėlesniame vaikų gyvenime). Galima sakyti, kad tėvas vaikų socializacijoje dalyvauja pakankamai „specializuotai“. Jis atsakingas daugiausia už vaikų išlaikymą, kontrolę, taip pat sūnų darbinį įgūdžių formavimą bei abiejų lyčių vaikų moralinę raidą, bet paprastai laikomas „nekompetentingu“, jei reikia praplėsti šių funkcijų ribas. 58 metų moteris šitaip aprašo situaciją, kai jos motina paliko tėvą: „Ką galėjo mano tėvas, likęs be gospadinės duoti savo vaikams? Neliko nei tvarkos, nei švaros, visiškai apleido ūkį, nepriteklus, vos ne badas“.

Moterims keliami kitokie reikalavimai: jų pirmoji pareiga rūpintis vaikais – „būti gera mama“. Tai apima tiesioginę vaikų priežiūrą, nuolatinį nepertraukiamą rūpestį jais, jų (ypač dukterų) darbinių įgūdžių ugdymą, globą, švelnumą bei pasiaukojimą (tai dažnai sugretinama su nuolankumu ir pasyvumu – nesipriešinimu vyro ar tėvų valiai). Moteris turi „būti gera šeimininkė“. Ši frazė reiškia žymiai daugiau nei paprastą rūpinimąsi buitimi ir gerą jos sutvarkymą. Iš moterų reikalaujama sugebėti sumaniai užsiimti „namų vadyba“, t. y. be ankščiau išvardintų savybių, kurios dažniau buvo būdingos ir priskiriamos prieškarinio moterims, pokario moters savybės buvo papildytos sugebėjimu, – jei reikia, išlaikyti ir išmaitinti šeimą savarankiškai, be vyro pagalbos. Moteris turi būti dora – neturėti nesantuokinių ryšių, būti ištikima vyrui ir vaikams, nepaleistuvauti ir negerti. Moteris turi rūpintis giminėmis. Pavyzdžiui, pasenusiais tėvais visada rūpinasi ne sūnūs, bet dukros, nepaisant to, kad kartais tarp dukters ir tėvų yra labai konfliktiški santykiai. 22 metų mergina šitaip prisimena savo močiutės bei motinos santykius:

Kai Lilė buvo dešimtoje klasėje, mama atsivežė savo motiną – Lilės močiutę. Ji buvo sena ir ligota. Močiutė nemylėjo motinos. Senolė dievino du savo sūnus, <...> marčias ir jų vaikus. Lilė jautė, kad skaudina motiną, tačiau kartais klausdavo jos: „Mama, kodėl ji tavęs nemylė? Juk tu ja taip rūpiniesi...“. Motina liepdavo jai nutilti. Ji teisingai močiutę, nes ji sena ir nesupranta ką daranti. Pagaliau – tai jos (motinos) pareiga (prižiūrėti močiutę).

Tiesa, daugelyje gyvenimo istorijų aprašomi veikėjai yra pakankamai nutolę nuo minėtų lyties vaidmenų šablonų. Bet būtent tai ir padeda šiuos šablonus išgryninti. Autoriai socialinio lyties vaidmens ir minėtų standartų neatitikimą laiko nukrypimu nuo „tvarkos“ modelio. 58 metų moteris apie savo motiną rašo:

<...> pavasarį broliai ir aš ėmėme ganyti miesto bandą. Kadangi piemenys buvome su praktika, gerai ganėme, todėl <...> už kiekvieną karvę mokėdavo po 50 rublių per mėnesį. Tada motinėle į darbą nebeidavo. Mes ganėme, pajamos buvo gana neblogos. Ganėme pusalkani, mama mažai mumis tesirūpino – ar mes alkani, ar sušlapę. Gyvenimas buvo nepavydėtinas. Mes ganydavome, o pinigėliai plaukė ne namų gerovei kelti, o mamos „gerbėjams“ vilioti. <...> Vos nugindavau gyvulius į ganyklą, tuoj bėgdavau pas Jurgį. Jo mama buvo labai gera. Tai kojas pa-

sišildydavau, tai šilto pienelio duodavo atsigeri. Ji man buvo kaip mama.

Lyties identiteto modelių aptarimas būtų nepilnas, jeigu į analizę nebūtų įtrauktas laiko matmuo kaip pagrindinis biografinės analizės struktūrinis elementas. Laikas, kaip istorinis laikotarpis, kuriame rašiusieji gimė ir patyrė pirminės ir antrinės socializacijos tarpsnius, daro įtaką pasaulėžiūriniais abiejų lyčių rašiusiųjų skirtumams. Remiantis V. Kavoliu būtų galima pasakyti, kad epocha skiria tai, kas buvo tradiciška, ir tai, kas darosi moderniu. Šiuos skirtumus jis aiškiai įvardija nagrinėdamas XIX a. pab. bei XX a. pr. lietuvių autobiografijas. Manau, kad tokia nuoroda tinka ir lietuvių, gimusių pirmoje XX a. pusėje, tiksliau kalbant, iki Antrojo Pasaulinio karo, beje daugiausia kaime, gyvenimo istorijoms.

Lietuvis, kurio tėvai jau būtų priklausę miestui, kurio dvasinės energijos nuo ankstyviausios vaikystės būtų formavusios popieriniame, mechaniškame, trapiame intymumo, skvarbios analizės ir visų fragmentų susitikimo pasaulyje, dėmesio vertos autobiografijos dar nėra parašęs. <...> Autobiografijos buvo rašomos, tarytum jas rašant būtų užtekę tik prisiminti, kas įvyko, bet nereikėtų spręsti neišspręstųjų savo paties ir savo gyvenamojo laikotarpio problemų arba išreikšti problemas, kurios nei gyvenamajam laikotarpiui, nei pačiam autoriui dar nėra aiškios <...>. (Kavolis 1994; 520)

Kalbėdamas apie reikalavimus, kuriuos turi išpildyti autobiografija, sukurta potradiciniame, t. y. moderniam, pasaulyje, V. Kavolis pabrėžia atsakingą, reflektivią, egzistenciškai psichoanalitinę autoriaus laikyseną savo gyvenimo, o tiksliau savasties istorijos atžvilgiu. Jis teigia, kad autobiografijoje svarbūs ne faktai kaip žinių apie žmogų šaltinis, bet asmens „angažavimasis tam tikrai savo gyvenimo, jo visumos reikšmės interpretacijai, <...> už kurią jis visu savimi atsako“ (Kavolis 1994; 520). Šie V. Kavolio reikalavimai, keliami kartu ir biografinio tyrimo analitinei medžiagai, yra aiškūs ir aukšti. Tyrimo objektu gali būti tik tokia autobiografija, kuri yra pateikta kaip autoriaus nuosavų socialinių veiksmų analitinė interpretacija laikotarpio pasaulėžiūros kontekste. Visgi reikia pastebėti, kad toks kokybinis reikalavimas, keliamas duomenims, yra susijęs ne su duomenų sociologine analitine verte, o su socialiniais pasaulėžiūriniais skirtingų „kohortinių kartų“ (Miller 2000; 30) ypatumais. Jeigu iš

tiesų kavoliškasis autobiografinės medžiagos kokybės matas būtų šios medžiagos atrankos kriterijus, galima teigti, kad tuomet kultų grėsmė dirbtinai susiaurinti atranką iki tekstų parašytų „modernios“ ar „pomodernos“ pasaulėžiūros arba žanro rėmuose. Šiuolaikinėje biografinėje metodologijoje „Gyvenimo istorija“ apibrėžiama, kaip „chronologiškai su tvarkyta esminių įvykių seka“ ar „individo atskaita apie savo gyvenimą, suskirstyta į temas, kurias jis savo nuožiūra pasirenka“ (Miller 2000; 19). Šiuose apibrėžimuose nėra keliami jokie reikalavimai dėl autorių savirefleksijos laipsnio, todėl V.Kavolio pateiktais samprotavimais remsiuosi nagrinėdama tik pasaulėžiūrinius „kohortinių kartų“ skirtumus.

Nagrinėjamų autobiografijų atveju negalima kalbėti apie visiškai modernią ar tradicinę biografiją. Teisingiau būtų teigti, jog tradicinėje-epinėje gyvenimo istorijoje dažnai galima aptikti minėtų modernijų bruožų. Šis tradicijos/modernybės santykis gali būti aptariamas ir kaip paties teksto kūrimas, ir kaip moderniosios pasaulėžiūros apraiškos savasties istorijoje.

Tiesa, šiame tyrime pasakojimo struktūra svarbi tiek, kiek ji gali atskleisti atskirų socialinių institutų raidą bei mus dominančius lyties identifikacijos modelius, formuojamus socializacijos laikotarpiu. Tradicinis biografinio pasakojimo žanras įpareigoja autorių remtis faktais: paminėti gimimo metus, vietą, aprašyti giminę, šeimyninę padėtį, nurodyti profesinio pasirengimo bei darbo laikotarpį ir pan. Faktais remtis rašantįjį įpareigoja ir autobiografijų konkurso reikalavimai – gyvenimo istorijoje prašoma papasakoti ir apie savo tėvus bei senelius. Šiuo reikalavimu lyg ir nustatomas pasakojimo žanras – epiniai memuarai. Epinė pasakojimo struktūra leidžia išvysti tokių socialinių institutų bei socializacijos agentų kaip šeima ir mokykla raidą. Didžioji dalis visų pasakojimų, daugiausiai tų, kuriuos rašė trisdešimtmečiai ir vyresni, tradiciškai prasideda protėvių ir pakankamai detaliu kilmės vietovės, namų bei buities aprašymu. Daliai jų būdingi nostalgiški gamtos aprašymai, atkartojantys XIX pab. ir XX a. pr. lietuvių rašytojams būdingą romantinę stilistiką. Tradicinio epinio konkretumo, faktiškumo kiekis pasakojimuose svyruoja, nelygu autoriaus amžius. Galima sakyti, kad juo vyresnis žmogus, tuo mažiau jis rašo apie save, savo aktualius išgyvenimus, savo socialinę dabartį, bet gana išsamiai ir de-

taliai aprašo savo vaikystės, t. y. pirminės socializacijos, laikotarpį. Tai dažnai „nekrologo“ bruožų turintis pasakojimas, nes autoriai siekia įamžinti labiausiai jų gyvenime nusipelnčius žmones, kurie paprastai jau yra mirę.

Vyresnio amžiaus žmonių gyvenimo istorijos turi nemaža mito elementų - kuriama savotiška priešistorė; tuo tarpu jauniems, iki trisdešimties metų autoriams, tai nėra būdinga. Dažnai pasakojimai apima tą gyvenimo tarpsnį, kuriame pats autorius dar nedalyvavo. Istorijos personažai labai monumentalūs bei statiški, turintys neišjudinamo tvirtumo charakterio bruožus. Jie tarsi būtinas pagrindas asmeinei autoriaus gyvenimo istorijai bei jo savivokai ir identifikacijai. Šiuose nepajudinamai tvirtuose vaikystės namuose autorius išvysta dienos šviesą ir neblėstantį gimtinių klonių bei kalnelių grožį. Tokiems pasakojimams bendra tai, kad didžioji šių tekstų autorių dalis yra gimusi tarpukaryje. Daugelio jų vaikystę ar jaunystę nuo kitų gyvenimo tarpsnių atskyrė didieji socialiniai neramumai – karas bei politinės ekonominės santvarkos pokyčiai. Minimi socialiniai įvykiai lyg demarkacinė linija padeda mitologizuoti gyvenimo istoriją, sugriežtindami būties iki tol ir po to kontrastus, kur pirmajai suteikiama „aukso amžiaus“ šlovė. Pavyzdžiui, 1930 m. gimusi moteris šitaip „perbėga savo vaikystės takeliais“:

Mūsų namai gražūs (nors manęs čia dar nėra). Gyvenamasis namas (kaip priimta sakyti) dviem galais. Prie sodo tvoros šliejasi upės vingis, šlama beržynai, o per žalias lankas ringuoja lakštingalų išdainuoti Panoviai...<...> Tėvelis, jau senas, prie namų pievutėje saugoja žąsiukus, kad varnos nenuneštų. Pažiūrėk, – sako man, – tai rojus žemėje. Ar gali būti gražesnis rojus.

Autorė savo pasakojimą baigia „aukso amžiaus“ žlugimo vaizdais:

Reikia palikti namus – važiuoti į kitą kraštą. Gal ten nebus Sibiro grėsmės, nebus piktų žmonių, stebinčių mano žingsnius. Išėjo brolis. Išeisiu ir aš. <...> Iš tolo atklysta artojų daina... Stoviu prie kelio ir labai gaudžiai verkiu... Namai namučiai! Mano jaunystės šviesių dienų paveiksle, 'sudiev, sudiev...'

Modernumo apraiškas biografinių tekstų struktūroje mus dominančia sociologine, šiuo atveju kavoliškąja, prasme galima atrasti tose pasakojimo vietose, kur aprašomi su aktualia autoriaus patirtimi

susiję įvykiai. Toks laikotarpis dažniausiai prasideda gyvenimo istorijos autoriui įžengus į savarankišką gyvenimą ir susidūrus su savarankiškų sprendimų priėmimu. Šioje pasakojimo vietoje dalis autorių pradeda rašyti, anot A. Giddens, „šiuolaikinę autobiografiją – „interpretacinę savo paties istoriją“ (Giddens 2000; 101). Stiliaus požiūriu tekste tai nusakoma tuo, kad iki tol buvusį nuoseklų faktų dėstymą bei aprašymą keičia nenuoseklus kalbėjimas apie savo išgyvenimus, savo poelgių analizė, o toji kasdienė faktinė realybė darosi labai fragmentiška. Galima sakyti, kad kuo arčiau pasakojimas priartėja prie aktualaus - svarbaus pasakotojui - laiko bei įvykių, tuo daugiau jame savianalizės bei reflektyvumo ir mažiau faktinio nuoseklumo. Iki tol buvęs labai aiškus ir monolitinis vaikystės ir paauglystės pasaulis (autoriai labai detalai prisimena daiktus, žmones, jų žodžius bei santykius) aktualiame brandžiame gyvenime praranda aiškius kontūrus, daug kas darosi ginčytiniais dalykais. Dažniausiai šitaip modernybė skleidžiasi tarp autorių, pasiekiusių jau brandos ir vėlesnius gyvenimo tarpsnius.

Jaunosios kartos (autoriai iki 30-ies metų) gyvenimo istorijose modernus savirefleksijos motyvas ryškesnis. Šie tekstai turi ir tik jiems būdingų bruožų. Jaunimo asmeninės istorijos priešistorė paprastai labai „taupi“, dažniai ji telpa dviejuose ar trijuose dvidešimt penkių lapų teksto puslapiuose, kur senelių karta apibūdinama pasitelkus keletą faktų: gimimo metus, brolių ir seserų skaičių, vaikų skaičių, socialinę kilmę, užsiėmimą. Šioji pasakojimo dalis pagyvinama keliomis detalėmis, sudarančiomis kolektyvinę giminės atmintį/epą, paties epo nuosekliai neperteikiant. Šitaip auditorija gali iš karto susidaryti vaizdą tiek apie veikėjus, tiek apie jų gyvenimą. 28 m. moteris apie savo senelį pasakojimo pradžioje rašo: „Prieš mirtį jis paprašė mano motinos, kad ji susirastų vyrą, darbingą, mėgstantį žemę ir apsivestų“. Kita 21 m. moteris šitaip apibūdina savo močiutę: „Reikiapadėkoti močiutei, jog karo metu vokiečių pastatytus prie sienos vaikus ir vyrą ne kartą gelbėjusi tik lankstaus liežuvio dėka.“ Nereitai šios priešistorės iš viso nėra, ir asmeninė gyvenimo istorija pradeda nuo to momento, kai pagrindinis istorijos veikėjas išvysta dienos šviesą. Autoriai lyg ir nepaiso tyrėjų reikalavimų pasakoti kartų istoriją, ir tai, viena vertus, galėtų būti paaiškinta jos nežinojimu, bet, kita vertus, šis nepaisymas grei-

čiau rodo didelį rūpestį dėl savęs, dėl to, kas vyksta čia ir dabar, ar vyko neseniai praeityje. Pastarąjį teiginį patvirtina autorių polinkis analizuoti save ir aplinką. Perfrazuojant V. Kavolį galima pasakyti, kad dažniausiai šie tekstai - sėkmingai išspęstų ar neišspęstų savo paties problemų apmąstymai. „Dabar, žvelgdamas į visą tą įvyki kaip į paprastą faktą, randu jame tai, kas ypač išryškėjo manajame charakteryje vėliau, praslinkus keturiolikai metų“ - šitaip vaikystės įvykius analizuoja 22 m. vyras. Kita to paties amžiaus autorė, pasakojanti apie save trečiuoju asmeniu, pateikia tokias savirefleksijas: „<...> kiek ji atsimenta, dar nė karto per savo dvidešimt dvejus metelius ji nebuvo „iki panagių“ laiminga. <...> Nors ne... Gal tada, kai pirmą kartą įsimylėjo? <...> Tai buvo pirmas klaikus netekties jausmas, pirmas tuštumos (vėliau nuolat gyvenusios joje) suvokimas.“

Galima teigti, kad minėtos reflektyvios modernaus Aš (*self*) apraiškos biografijose savo apimtimi ir kokybe diferencijuojasi pagal autorių amžių, iš dalies ir lytį – tarp jaunų abiejų lyčių ir vyresnių moterų autorių jos dažnesnės. Tai gali būti susiję su skirtingomis epistemologinėmis asmens nuostatomis savo gyvenimo faktų atžvilgiu, skirtingais biografiniais momentais. Skirtinguose brandos etapuose asmuo autobiografinius įvykius bei juos nulemiantį socialinį vertybinį kontekstą interpretuoja kaskart kitaip, anot P. L. Bergerio, kiekvieną sykį „nepaliaujamai naujai“ (Berger 1995; 59). Reikia pažymėti, jog šis komentaras yra „veiksmingas“ tik atskiro autoriaus autobiografijų, sukurtų skirtingu jo gyvenimo laikotarpiu, atveju. Visgi tai pagrįstai teigti galima tik tuomet, kai turime skirtinguose gyvenimo tarpsniuose vieno asmens parašytas gyvenimo istorijas. Iki šiol vieninteliu tokiu pavyzdžiu lietuviškame biografijų tyrimų palikime yra V. Kavolio nagrinėtos J. Šliūpo ir J. Basanavičiaus autobiografijos (Kavolis 1994; 506–510). Kita vertus, moderniam Aš atsirasti autobiografijose padėjo modernios „miesto“ socializacijos (V. Kavolio sąvoka) suformuota reflektivi savęs samprata. Analizuojant biografijų konkurso duomenis, brandos nulemtus savivokos skirtumus galima konstatuoti remiantis bendromis tendencijomis, stebimomis kelių vienodo amžiaus žmonių rašytuose tekstuose ir lyginant skirtingų amžiaus grupių gyvenimo istorijų ypatumus.

Socializacijos ir asmens socialinės integracijos ypatumai

Socializacijos procesas tiesiogiai susijęs su asmens integracija visuomenėje. Šioji sąsaja susijusi ir su socialine lytimi. Moterų, skirtingai negu vyrų, gyvenimo istorijose dažniausiai detalai atskleidžiamas visas šeimos narių tarpusavio santykių spektras. Vadinasi, pirmiausia iš moterų ir galima sužinoti pirminės socializacijos proceso detales bei ypatumus (tėvų-vaikų, tėvų-giminių, šeimos ir socialinės aplinkos santykių niansus; kasdienio gyvenimo šeimoje dienotvarkę; kitų asmenų požiūrį į šeimą ir pan.). Moterų gyvenimo istorijos atskleidžia ir tai, kad tiek moterų, tiek vyrų socialinė integracija priklauso nuo tėvų šeimos stabilumo (tai fiksuojama nuorodose, kurios nusako informantų tėvų šeimos, jų santuokos stabilumą) bei socialinio atvirumo/uždarumo lygmens. Galima skirti keletą variantų. Vienu atveju komplikauta socialinė integracija stebima tarp tų individų, kurie yra užaugę stabilioje, bet uždaroje šeimoje. Tokiose stabiliose šeimose nei motina, nei tėvas nesielgia destruktvyviai savo artimųjų atžvilgiu. Jei konfliktas ir įvyksta, tai vėliau tėvams pavyksta atstatyti arba naujai sukurti stabilius santykius šeimoje. Šių šeimų socialinis uždarumas dažniausiai yra socialinės atskirties pasekmė. Tokios atskirties priežastys – socialinės, politinės, ekonominės sistemos pokyčiai (karas, okupacinis režimas, nusistovėjusios ekonominės struktūros griovimas ir pan.) ar giminystės ryšiais pagrįstos sąveikos destrukcija (negatyvūs emociniai santykiai tarp tėvų ir vaikų, vaikai nepaiso šeimos tradicijų, santuokos neparemia tėvai, ryšių su tėvais bei giminėmis nutraukimas). Socialinį šeimos uždarumą tokiu atveju perteikia jaučius šeimos intymumo erdvės bei vertybių sistemos sergėjimas bei akcentavimas (ribojami kontaktai su socialine aplinka, retai bendraujama su darbo kolegomis, kaimynais, su jais neaptarinėjami šeimos reikalai; šito pasekmė – dažnas šeimos bei dominuojančių visuomenės vertybinių sistemų nesutapimas). Kuo šeima socialiai uždaresnė, kuo joje intensyviau išlaikomas intymumas bei vertybinės sistemos konservatyvumas, tuo labiau autoritarinė vaikų atžvilgiu, perfrazuojant P. Bergerį ir T. Luckmanną (Berger & Luckmann 1999; 169–170), yra pirmoji socialinė tikrovė arba pirminės socializacijos aplinka.

Šioje aplinkoje vertybių sistema yra pakankamai konservatyvi, ilgą laiką nekintanti ir garantuojanti šios erdvės stabilumą bei saugumą. Jei individas stengiasi peržengti šią simbolinę tikrovę, ištraukti į žymiai platesnius socialinės sąveikos tinklus, jis aktyviau susiduria su vertybiniu konfliktu, kur dažnai laimi pirminė vertybinė sistema, įdiegta pirminės socializacijos metu. Šioje „ribinėje“ situacijoje atsiranda rizika, kad individas gali suardyti savo egzistencijos pamatus.

Socialinės integracijos problemas galima apčiuopti ir gyvenimo istorijos sukūrimo motyvuose. Dažnai tai yra anominė situacija diurneimiškąja prasme, į kurią yra patekęs autobiografiją rašantis autorius. Tai pakankamai modernios autobiografijos. Šiose gyvenimo istorijose pasakojama, kaip asmuo socialinių pokyčių situacijoje po truputį praranda tikslo bei aiškios gyvenimo krypties pajautą, jis dažnai negali „susidoroti“ su pasikeitusia socialine aplinka ir jaučia gyvenimo prasmės stoką. Tokie „anominiai“ motyvai pasitaikė tiek vyrų tiek moterų gyvenimo istorijose, tik juose akcentuojami skirtingi dalykai. Jei vyriškose istorijose kylančios problemos susijusios su socialinio statuso išsaugojimu, idėjinio, dažnai ideologinio gyvenimo pagrindo konstravimu ar išardymu, tai moterims daugiausia rūpesčių kelia partnerystės santykių kūrimas bei jų išlaikymas, pasitikėjimo bei pasitenkinimo šiais santykiais klausimas.

Galima būtų teigti, kad asmens socialinės integracijos sėkmę lemia šeimos stabilumas ir socialinis atvirumas. Tačiau šitaip yra ne visuomet. Sėkmingą socialinę integraciją gali nulemti ir stabilios šeimos stygius apskritai (tėvai išsiskyrę, vieniša motina nesirūpina vaiku ir pan.). Šioje situacijoje vienas ar abu tėvai bręstant vaikui nedalyvauja kaip socializacijos agentai. Tokie vaikai labai anksti susiduria su pirminės socializacijos agentus pavaduojančiais antrinės socializacijos tarpininkais (giminaičiais, kaimynais, mokytojais, internatų auklėtojais) ir priversti greitai prisitaikyti prie „išorinės – ne šeimos“ socialinės tikrovės. Prisi-taikymo sėkmę gali nulemti gana tvirtos moralinės nuostatos, kurias socializuojami asmenys iš dalies įgyja pirminėje grupėje (kurią dažniausiai atliepia seneliai), ir „vieša“, t.y. oficialiai kotiruojama, vertybių sistema, neoponuojanti pirminės grupės (kurios lyg ir nėra) vertybių sistemai. Ši ofi-

ciali vertybių sistema suformuojama sąveikoje su artimiausios bendruomenės nariais bei mokykloje. Tokiose biografijose dažnai gerais žodžiais atsiliepiama apie kaimynus bei mokytojus, iš kurių autoriai susilaukdavo nuoširdaus dėmesio ir rūpėsčio. Biografijos pagrindiniu leitmotyvu tampa tiek žmogaus kova su destruktivia artimiausia aplinka (aprašomos skriaudos, patirtos šeimoje ar mokykloje), tiek kova už pripažinimą toje aplinkoje. Pa-

Išvados

Gyvenimo istorijų nagrinėjimas rodo, kad biologinė žmogaus lytis ir amžius yra vieni iš struktūrinių koordinacinių erdvės matmenų, žyminčių asmens socialinės tikrovės konstravimo ribas ir socialinės sąveikos ypatumus. Socialiniai minėtų matmenų žymenys kasdieniame žmogaus gyvenime – lyties ir amžiaus identitetai. Jie instituciškai priskiriami individams ir tampa jų vaidmenų bei elgesio šablonų normatyviniu pagrindu. Straipsnyje buvo bandoma išryškinti žmogaus gyvenimo istorija iliustruotus lyties bei amžiaus tapatybės modelius, o taip pat įvertinti jų savitumus bei kaitą.

Literatūra

Berger P. L. 1995. *Sociologija*. Vilnius: Litera.
Berger P. L., Luckmann T. 1999. *Socialinis tikrovės konstravimas*. Vilnius: Pradai.
Bourdieu P. 1987. *The Biographical Illusion. Working Papers and Proceedings of the Centre for Psychosocial Studies*. Chicago: Centre for Psychosocial Studies. No.17: 1–7.
Giddens A. 2000. *Modernybė ir asmens tapatumas*. Vilnius: Pradai.

Išnašos

¹Tai būdinga „tradicinėms“ autobiografijoms. Jos rašomos laikantis epinio žanro pasakojimo taisyklių, kuomet, anot P.Bourdieu, „gyvenimas yra organizuotas kaip istorija ir išskleidžiamas pagal chronologinę, tuo pačiu esančią ir loginę, tvarką, su pradžia – kilme [kaip pasakojimo ir gyvenimo priežastimi] bei pabaiga, turinčia tikslą“ [1: 1–7]. Ši tvarka,

prastai panašūs autobiografiniai pasakojimai baigiasi pergalės aprašymu. Jis kartu simbolizuoja ir sėkmingos socialinės integracijos įtvirtinimą. Moterų atveju tokiu faktu paprastai tampa tvirtų partnerystės santykių suformavimas, o dažnai ir įteisinimas; rečiau – profesinės nišos radimas. Pastaroji savybė vyriškoje savivokoje būtų įvertinta kaip „tikrojo kelio“ radimas – gyvenimo tikslo, ideologinio gyvenimo pagrindo išgryninimas.

Be abejo, šią analizę galima pratęsti įvertinant platesnio socialinio bei istorinio konteksto, taip pat ir demografinių procesų poveikį individų identifikacijai, vaidmenų šablonų kaitai. Pravartu būtų plačiau panagrinėti identiteto ir socializacijos sąsajas tiek mikro, pirminės grupės, lygmenyje, tiek mezo, konkrečios amžiaus grupės, t.y. kohortos, rėmuose, tiek ir makro lygmenyje, nagrinėjant, kaip žmogus patiria nusistovėjusius, institucionalizuotus amžius tarpsnius, kaip šios patyrimo raidos pokyčius suvokia tiek abi lytys, tiek skirtingos kohortos.

Kavolis V. 1994. *Epochų signatūros. Žmogus istorijoje*. Vilnius: Vaga.

Kavolis V. 1998. *Civilizacijų analizė*. Vilnius: Baltos lankos.
Miller, Robert L. 2000. *Researching Life Stories and Family Histories*. London: Sage.

Томпсон П. 1994. „Гуманистическая традиция и жизненные истории в Польше.“ В кн. *Биографический метод в социологии: история, методология и практика*. Институт социологии РАН.

jo manymu, yra institucionalizuota ir net biurokratuota. Tai yra būtina tokių tekstų žanro taisyklė.

²Šis konkursas vyko bendradarbiaujant prof. J.P.Roos (Helsinki universitetui); dr. L.Žilinskienei (VU), dr. I.E.Laumenskaitei (VU), dr. R.Ališauskienei (VU) ir šio straipsnio autorei.

Summary

The article explores models of socialisation and gender identity at different stages of life-course and in different historical periods. Considerations are based on biographical approach and use data of the biographical contest "Story of My Life".

During the process of socialisation gender identity is institutionally transmitted to individuals as a pattern of social behaviour. Gender identity embodies its own ideology and strategies of interpersonal interactions, where personal biography is a narrative about these interactions shaped by gender. Socialisation evolves as a constant interaction between author and his/her social milieu shaping identity of a person. Each member of society is involved in the process, but their age and in some respect the historical circumstances differently sets their status of a subject or an object of socialisation.

Time (in this case a time period when individual was born and was more intensively engaged in socialisation) is a feature of modern biography (a concept of V. Kavolis) and it allows to identify different

worldviews of narrating individuals. Time demarcates traditional and modern worldviews and determines reflexivity of the author. Nevertheless, analysing the collected biographies it is hard to differentiate pure traditional or pure modern ones. To be more precise, the features of modern biographies are usually incorporated into traditional-epic narratives of life stories. On the one hand the relationship of traditional/modern can be understood as a constituent of the narrative, on the other hand it is a representation of the modern worldview in reflexive narration. The traditional framework of narrative contains definite models of gender identities. Traditional duality – differentiation of gender roles and structure of patriarchal opposition – is presented as social reality in biographical narratives. The differentiation is imperative and is a warrant of social order and gender identity. But several narratives about the self neglect such manifest differentiation of gender roles. Main distinction of feminine or masculine biographies is based on different perception of self-estimation and social integration.

Įteikta 2002 06 15

Pateikta spaudai 2002 07 10

Sigita Kraniauskiene

VU Socialinės teorijos katedros doktorantė

KU Sociologijos katedros asistentė

Tulpių 7–5, Klaipėda LT–5800

Tel./faksas 8–26–380684